

TUDOMÁNYTÖRTÉNET

A Régi Magyar Kódexek sorozat* Új kutatási eredmények és a jövő távlatai

1. Nem mindennapos élmény ezen a helyen és ebben az időpontban – a nyelvemlék-kiállításához és a Magyar Kultúra Napjához kapcsolódva – a kódexkutatás eredményeiről és feladatairól szólni. Hiszen tudjuk: a magyar kódexirodalom 90%-a itt és most együtt van; olyan emlékek kerültek egymás mellé, amelyek azonos scriptor művei (gondoljunk Ráskay Leára vagy F. fráterre), vagy amelyek keletkezéstörténetileg szorosan összetartoznak, de valójában most találkoznak először (mint az ún. Huszita Biblia három kódexe a kiállítás központi helyén, a kerengő kútjából kialakított vitrinben). Megvan tehát a közvetlen, eleven élmény, s hála a katalógusnak, a folyosón megjelenő posztereknek és a böngészőknél, amely a lapozgatást is lehetővé teszi, képet alkothatunk a kódexkutatás mai műhelyeiről és eredményeiről, köztük arról a sorozatról, amelynek kérdéseit itt felvillantom: a Régi Magyar Kódexekről.

Mielőtt a beszámoló voltaképpeni tárgyára: a közelmúlt és a jövő kérdéseire rátérnék, célszerű lesz egész röviden emlékeztetni arra, hogyan, mikor, milyen tudományos szükséglet felismerése nyomán indult meg ez utóbbi. Születése az Eötvös Loránd Tudományegyetem Magyar Nyelvtörténeti Tanszékéhez kapcsolódik; kezdeményezője BENKŐ LORÁND akadémikus; a munkálatok kezdete az 1980-as évek elejére esik. Egyszerre jelentett ez kutatási és pedagógiai feladatot. Kutatásit annyiban, hogy a száz évvel korábbi Nyelvemléktár természetszerűleg régóta nem adhatott választ bizonyos kérdésekre, a kiváló Codices Hungarici sorozat pedig viszonylag kevés kötetet számlált – így a magyar kódexirodalom mintegy 80%-ának nem volt ekkor korszerű kiadása. A cél tehát az volt, hogy olyan kötetek lássanak napvilágot, amelyek minél több tudományterület, így a nyelvtörténet, az irodalomtörténet, a kodikológia, a paleográfia stb. számára jól használható forrásanyagot nyújtanak. Ennek jegyében alakult ki a koncepció, mely szerint minden kötet a következő három pilléren épül: hasonmás, betűhű átirat jegyzetekkel, bevezető tanulmány. A munkálat pedagógiai jellegét az adta meg, hogy meghatározó tényező volt benne az egyetemi hallgatók részvétele: ők alkották az ún. „előkészítő munkacsoport”-ot, az ő kezük nyomán született meg (jó ideig az oktatás keretei között) a betűhű átirat, mely azután tapasztalt szakemberek közreműködésével vált a kiadás alapjává. (Mindezekről bővebben vö. KOROMPAY 2009.) Lassan

* Elhangzott 2010. január 21-én az Országos Széchényi Könyvtárban, annak a nyílt napnak a tudományos ülésén, amely a Magyar Kultúra Napja alkalmából a „Látjátok feleim...” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig című kiállítás köré szerveződött. Ez az írás az OTKA 62815. sz. pályázatának keretében készült.

három évtized telt el a kezdetek óta; 31 kötet jelent meg eddig; ez mintegy harminc ember munkájának eredménye. A folyamat időközben kiszélesedett: kiváló kutatók egész sora kapcsolódott be a munkálatokba, melyek az 1990-es évektől két kutatóhelyen párhuzamosan folytak: az egyetemen és az MTA Nyelvtudományi Intézetében. A koncepció lényegében egységes maradt, a bevezető tanulmányok terjedelme azonban érzékelhetően megnőtt, s ezekben sok új kérdés került felszínre. Ez a szál pedig már át is vezet első kérdésünkhöz, az új kutatási eredmények számbavételéhez.

E témakör meglehetősen sokszínű, olyannyira, hogy átfogó, elmélyült elemzés helyett néhány irányt most csak felvillantani tudok. Szerencsére a mai konferencián az egyikkel már megismerkedhettünk: a kódexmásolók tévesztéseinek vizsgálatával, ami elvezette az előadót, HAADER LEÁT egyrészt bizonyos scriptori profilok megrajzolásához, másrészt a fenti mozzanatok mint megakadás-jelenségnek történeti pszicholingvisztikai megközelítéséhez, harmadsorban pedig a német nyelvi hatás tettenéréséhez (mindezekhez vö. HAADER 2009). Más jellegű felismerések jelennek meg A. MOLNÁR FERENC kollégánk írásában: ő, akinek ritka tehetsége van az olvasáshoz és különféle olvasmányélményeinek összevillantásához, az egyes kódexkötetek jó szemű olvasójaként több meglepő összefüggést hozott felszínre: ilyen a HOLL BÉLA által felfedezett Laskai sorok párhuzamos szövegére való ráismerés a Thewrewk-kódexben (vö. A. MOLNÁR 2000), s ilyen a Luther Máté Kis kátéjának Tízparancsolat-szövegére való rácsodálkozás a Kazinczy-kódex lapjain (vö. A. MOLNÁR 2009). Idézhetnénk még M. NAGY ILONA vizsgálódásait a Margit-legendák köréből, melyeknek sokféle mondattani, forrástörténeti és művelődéstörténeti vonatkozása van; ez utóbbiak például a XVI. századi Nyulak szigeti domonkos kolostor megismeréséhez is közelebb visznek (vö. M. NAGY 2009).

2. Mivel konferenciánknak ez a része lényegét tekintve honlap-, CD- és könyvbemutató, részletesebben most a sorozat legutóbb megjelent 31. kötetéről, a Tihanyi kódexről szólnék (vö. KOVÁCS 2007). Annál is inkább, mert magát a megjelentetést (évekig tartó, elhúzódozó előzmények után) éppen a kiállítás megnyitójának napjára sikerült időzítenie a közreadónak, Kovács Zsuzsának és a műszaki szerkesztőnek, Nádor Gézának. Köszönet mindkettőjüknek a meglepetésért!

A Tihanyi kódexszel kapcsolatos kérdések szövevényét néhány percben összefoglalni szinte képtelenség, annál is inkább, mert ezek elválaszthatatlanok egy másik kódexnek, a Kazinczynak a problematikájától. Ez utóbbit is KOVÁCS ZSUZSA adta közre (a sorozat 28. számaként, vö. KOVÁCS 2003), így az alább bemutatandó gondolatmenet egy rendkívül összetett s ugyanakkor nagyon plastikusan kirajzolódó tudományos eredmény rövid foglalatára lesz.

Lássuk ennek elemeit. A teljes homályból lép elő itt egy XVI. századi szerző-fordító-másoló: F. fráter. Megtudjuk róla, hogy az eddig ismeretlen szerzőségű Kazinczy-kódex és Tihanyi kódex egyaránt az ő alkotása; megtudjuk továbbá, hogy a két kézirat elkészítése sajátos kronológiai ívben illeszkedik egymáshoz (a Kazinczy-kódex 1526 és 1541 között készült, a Tihanyi ezen belül 1530 és 1532 között; maga a váltás pedig szorosan kapcsolódik a történeti időkhöz, a Mohács után kialakult helyzethez); s végül, de nem utolsósorban megtudjuk azt is, hogy az „F. fráter” elnevezés mögött (amire mindössze ennyi utalás van: *ff.* ez a Tihanyi kódex borítójának alján meg is figyelhető) egy olyan személy húzódik meg, aki a magyar ferencesek XVI. századi történetében meghatározó szerepet játszott: nem más ő, mint

Lippai Ferenc provinciális, akinek életútjáról éppen a fönti időszakra nézve a rendtörténet alapján aránylag pontos képet alkothatunk.

Minden ilyen felfedezés – mert úgy gondolom, az utóbbi évtizedek kódexkutatásának legeredetibb felfedezéséről van szó – fölvet egy jellegzetes, kétarcú kérdést. Ha ez mind kutatatható, hogy-hogy nem derült ki korábban? Másrészt: ha egy kutató ennek nyomára tudott bukkanni, mi és hogyan vezette nyomra?

Az első kérdés kapcsán jelezni kell, hogy többen megsejtettek, sőt felismertek már valamit a két kódex összetartozásából. Voltak (utólag mindig kiderül, hogy voltak!) korai, XIX. századi tudománytörténeti előzmények (HATVANI JÁNOS); s voltak olyan észrevételek, különösen TARNAI ANDOR tollából, amelyek már felhívták a figyelmet a szerzői attitűd néhány párhuzamos jelenségére a két kéziratban (vö. TARNAI 1984: 258–9, 280). De ha igaz az, hogy „az ördög a részletekben van”, akkor talán a megfejtés kulcsa is ott lehet. Mindenesetre a kiadás munkafolyamata – ez a hajdani kódexmásolókéra annyira emlékeztető, sok alázatot kívánó, évekig tartó tevékenység – vezette el a kutatót először egy apró részlethez, aztán (mint amikor egy gombolyag szálát meghúzza valaki) egy egész összefüggérendszerhez.

Lássuk e sokelemű kirakós játék (puzzle) első megtalált elemét. Egy *G* betűről van szó, melyet a Kazinczy-kódex scriptora egyedi módon, a nagy *B*-hez hasonló módon rajzol meg. Vannak-e ehhez analógiák, jellemző-e esetleg e forma a kor írásbeliségére? Kiderül, hogy nem. Pontosabban egy kivétel van: a Tihanyi kódexben is előfordul ugyanaz. Egyetlen betűváltozat, egy szokatlan allográf jelenti tehát a kiindulópontot. Következik a másolói kezek vizsgálata, a két kézirat paleográfiai szempontú összehasonlítása. Kiderül, hogy ahol VOLF GYÖRGY három kezet sejtett, ott ugyanannak a scriptornak időben egymástól távol eső írásváltozataival lehet számolni (vö. a Kazinczy-kódex elhúzódo keletkezéstörténetét: 1526–1541). Az írástörténet természetesen elválaszthatatlan a helyesírás-történetől. Kezdenek sajátos megvilágítást kapni olyan jelenségek, mint a hangjelölés egyezései (különös tekintettel egyes ritka betűkre), az alakitani egyezések (különös tekintettel egy képző jellegzetes nyelvjárási formájára) és így tovább. S mivel a scriptor és a szerző itt azonos, egyszerre meghatározóvá válik a szerzői attitűd már említett, jellegzetes vonásainak vizsgálata is. Párhuzamos fordulatok egész sora mutatja a két kódexben, milyen élénk dialógusba lép a szerző olvasóival, a klarisszákkal; a meggyőzésnek, a ráhatásnak milyen ismétlődő kifejezéseivel él. Ez pedig elvezeti a kutatót az irodalmi gondolkodás tágabb világába, a szerzői szándék megsejtéséhez és megközelítéséhez, a tudatos műfaji szerkesztés vizsgálatához (mind ezekről bővebben I. KOVÁCS 2002). A Kazinczy-kódex bevezető tanulmánya még név nélkül, de már a maga egyediségében állította élénk a középkor végi magyar irodalom egy jellegzetes alakját. Azok, akik jól ismerik a nevezetes Karthauzi Névtelent, úgy érezhették ekkor, hogy egy másik, ugyancsak markáns Névtelennel bővült a szerzők köre. Amikor pedig néhány évvel később a Tihanyi kódex munkálataira került sor, és a két kódex szerzőjének személye került előtérbe, szinte önként adódott az a feltevés, sőt remény, hogy a meglevő két-három konkrétum alapján (vö. az *ff* rövidítés, ami minden bizonnyal egy Ferenc nevű személyre utal; a Szent Ferenc rendjéhez való tartozás, azon belül föltehetőleg valamilyen fontos funkció; időben a Mohács és 1541 közötti időszak) valószínűleg elég fogódzó van ahhoz is, hogy KARÁCSONYI JÁNOS rendtörténetében (vö. KARÁCSONYI 1924) fellelhető legyen maga a név is: egy olyan személy neve, aki pontosan beleillik a történetbe. Így is lett. Egy nagyon elmélyült, valódi intuícióval és kutatói szenvedéllyel végigvitt feltevésor végső pontjához jutunk el ezzel; egy olyan szellemi konstrukcióhoz, amelyben min-

den meglévő elem szépen illeszkedik egymáshoz. Ennél többet pedig egy szellemi konstrukciótól nem is várhatunk. Külön szerencse, hogy menet közben egy tárgyi adalék is előkerült: Lippai Ferenc sajátkezű levele a szebeni levéltárból, amely a két kódex szerzőségének kérdéséhez további fontos bizonyíték lehet.

3. A jövő távlataira térve mindenekelőtt egy rövid helyzetképpel célszerű kezdeni. Ha számba vesszük a Codices Hungarici és a Régi Magyar Kódexek köteteit (beleértve a közelen megjelenő Érsekújvári kódexet is), valamint a további jól használható régi vagy újabb kiadványokat (Bécsi kódex, Jordánszky-kódex stb.), akkor elmondhatjuk, hogy a mintegy 45 ránc maradt magyar kódexből csaknem mindegyiknek van már megfelelő kiadása. Külön terület az Érdy-kódex hatalmas világa, melyet BÁRCZI ILDIKÓ kutatócsoportja vett munkába digitalizált formában (vö. BÁRCZI 2009); s fontos adósság a Lányi-kódex, mely mint anyanyelven írt ordinarium, nemzetközi viszonylatban is kivételes képviselője műfajának.

A közeljövőre nézve a következő konkrét terv körvonalazódott: szeretnénk megjeleníteni, régi szándékainknak megfelelően, az Apor-kódexet. Úgy látjuk, a jelenlegi helyzet ehhez több szempontból is különlegesen kedvező körülményeket kínál. Először is: sok évtizedes bizonytalanság után kiderült, hogy a kódex megvan; itt is van a kiállításon; ráadásul restaurálása is megtörtént, Tóth Zsuzsanna munkájának eredményeképpen, amint erről hamarosan tőle magától hallhatunk. Mindezek a fejlemények a figyelem középpontjába állították ezt a kivételes emléket. Egy másik szerencsés konstelláció: az egyetemen ismét előtérbe került a kódexolvasás, és van néhány nagyon lelkes és hozzáértő diák, aki örömmel készül a feladatra. Ehhez járul egy egészen friss hír: alig néhány napja született meg a döntés, hogy egy új OTKA-pályázat keretében továbbra is biztosítva van a tanszéken évtizedek óta folyó forráskiadási kutatások jövője (ezek vezetését Zsilinszky Éva után most Friczné Terbe Erika veszi át). Ha mindehhez hozzákapcsolunk egy híres, immár 150 éve lezáratlan kérdést, amelyet legelősebben SZABÓ FLÓRIS fogalmazott meg húsz évvel ezelőtt: „Huszita-e a Huszita Biblia?” (vö. SZABÓ 1989), s amelyre azóta sincs egyértelmű válasz, akkor azt remélhetjük, hogy az Apor-kódex megjelentetése újabb lendületet ad e kérdéskör átfogóbb vizsgálatának is, felkeltve iránta különféle tudományterületek művelőinek az érdeklődését. Az mindenesetre nyilvánvaló, hogy e téren előrelépést elsősorban a „sokszemközt” jellegű konferenciáktól és a széles körű tudományos együttműködéstől remélhetünk. Tudunk arról, hogy az Apor-kódex kiadása más szakembereknek, más intézményeknek is szívügye: a magunk részéről annyit jelzünk, hogy örömmel vagyunk partnerek az ilyen jellegű tágabb körű együttműködéséhez.

A hivatkozott szakirodalom

- BÁRCZI ILDIKÓ 2009. Lehetőségek, nehézségek és eredmények az Érdy-kódex kritikai kiadásának munkálatai során. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ERIKA – C. VLADÁR ZSUSZA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. Budapest, 2008. április 17–18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 19–34.
- HAADER LEA 2009. Arcképtörödékek ómagyar scriptorokról. In: MADAS EDIT szerk., „Látjátok feleim...”. Magyar nyelvmélekek a kezdetektől a 16. század elejéig. Országos Széchényi Könyvtár, Bp. 53–78.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1924. Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. 2. Bp.
- KOROMPAY KLÁRA 2009. Egy kutatási és pedagógiai program története: a Régi Magyar Kódexek. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ERIKA – C. VLADÁR ZSUSZA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás,*

- forráskiadás, tudománytörténet. Budapest, 2008. április 17–18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 11–8.
- KOVÁCS ZSUZSA 2002. F. Fráter munkái: a Kazinczy-kódex és a Tihanyi Kódex. *Magyar Nyelv* 364–80.
- KOVÁCS ZSUZSA 2003. Kazinczy-kódex, 1526–1541. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta KOVÁCS ZSUZSA. Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- KOVÁCS ZSUZSA 2007. Tihanyi Kódex, 1530–1532. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel. Közzéteszi, a bevezetést és a jegyzeteket írta KOVÁCS ZSUZSA. Pharma Press – Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp.
- A. MOLNÁR FERENC 2000. Két régi ima az oltáriszentségről. A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. Akadémiai Kiadó, Bp.
- A. MOLNÁR FERENC 2009. Luther Márton Kis kátéjának Tízparancsolat-szövege a Kazinczy-kódexben. *Evangelikus Élet* 2009. június 21. (74. évfolyam 25. sz.), 10.
- M. NAGY ILONA 2009. A Margit-legenda (1510) és forrásai. In: KOROMPAY KLÁRA – TERBE ERIKA – C. VLADÁR ZSUZSA – ZSILINSZKY ÉVA szerk., *Forráskutatás, forráskiadás, tudománytörténet*. Budapest, 2008. április 17–18. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp., 48–62.
- SZABÓ FLÓRIS 1989. Huszita-e a Huszita Biblia? Bírálólat és útkeresés. *Irodalomtörténeti Közlemények* 118–26.
- TARNAI ÁNDOR 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”. Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Akadémiai Kiadó, Bp.

KOROMPAY KLÁRA